

RUSUH Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi/RUSUH Uşak University the Journal of Faculty of Islamic Sciences

ISSN: 2791-7398

June/Haziran 2023, 3 (1): 6-22

rusuhdergisi@usak.edu.tr

Es'ad b. Zûrâre ve Medine'nin İslamlaşma Sürecindeki Rolü
As'ad Bin Zurarah and His Role in the Islamization Process of Medina

Yusuf Kabakçı

Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İslam Tarihi Anabilim Dalı,
Assist. Prof., Uşak University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Islamic History
Uşak, Turkey

yusuf.kabakci@usak.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-4553-1417>

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi/Received: 15.05.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 25.6.2023

Yayın Tarihi/Published: 29.6.2023

Cilt/Volume: 3

Sayı/Issue: 1

Sayfa/Pages: 6-22

Atıf/Cite as: Kabakçı, Yusuf. "Es'ad b. Zûrâre ve Medine'nin İslamlaşma Sürecindeki Rolü [As'ad Bin Zurarah and His Role in the Islamization Process of Medina]". *Rusuh Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi - Rusuh Uşak University the Journal of Faculty of Islamic Sciences* 3/1 (Haziran 2023):6-22

İntihal/Statement of Publication Ethics: Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş, Turnitin kullanılarak benzerlik raporu alınmış ve araştırma/yayın etiğine uygunluğu onaylanmıştır. /This article was reviewed by at least two referees, a similarity report was obtained using Turnitin, and compliance with research/publication ethics was confirmed.

Copyright: 2023 by Uşak University, Faculty of Islamic Sciences, Uşak, Turkey

ES'AD B. ZÜRÂRE VE MEDİNE'NİN İSLAMLAŞMA SÜRECİNDEKİ ROLÜ**Öz**

Hız. Peygamber İslam'ı tebliğ ederken Mekke'de umduğu karşılığı bulamayınca Kureyş dışı arayışlara ağırlık vererek Mekke ve civarına dinî veya ticarî amaçlarla gelen muhtelif kabilelerden insanlarla görüşmüştür. Bunlar arasında kendisine ileriye dönük en etkili cevabı veren aralarında Es'ad b. Zürâre'nin de olduğu Medineli altı kişilik grup olmuştur. Devamında Birinci ve İkinci Akabe Biatları gerçekleştirilmiş, Medine'nin büyük oranda İslamlaşması sağlanarak hicret zemini hazırlanmıştır. Hız. Peygamber'in dede tarafından akrabaları olan Hazrec Kabilesi'nin Benî Neccâr koluna mensup Es'ad b. Zürâre bu sürecin en önemli simalarından birisidir. Çalışmada öncelikle Medineli ilk Müslümanlardan bahsedilmiş, devamında Es'ad'ın Medine'deki faaliyetleri hakkında bilgi verilmiştir. Es'ad, Birinci Akabe Biatı sonrası Medine'de görevlendirilen Mus'ab b. Umeyr'e yardım ve rehberlik etmiştir. Bu amaçla şehrin ileri gelenlerinin İslam'a girmelerine vesile olmuştur. Hız. Peygamber tarafından İkinci Akabe Biatı'nda nakiplerin başı olarak atanmıştır. Hız. Peygamber'in hicretinden sonra Medine'de onun hizmetinde bulunmuş, Mescid-i Nebevî arsasının teminine aracılık etmiştir. Bu büyük sahabî hicretin birinci yılı dolmadan boğazından rahatsızlanarak vefat etmiş ve Baki' kabristanına defnedilmiştir. Es'ad, Ensar'ın öncülerinden olmakla kalmamış genç yaşına rağmen Medine'de başka birçok ilki başarmıştır. Onun hayatının ve faaliyetlerinin ortaya konulması Medine'nin İslamlaşma sürecinin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Siyer, Akabe Biatları, Medine, Ensar, Es'ad b. Zürâre.

AS'AD B. ZURARAH AND HIS ROLE IN THE ISLAMIZATION PROCESS OF MEDINA**Abstract**

When the Prophet Muhammad did't find the response he hoped for in Mecca while he was preaching Islam, he focused on non-Quraysh pursuits and met with people from various tribes who came to Mecca and its surroundings for religious or commercial purposes. Among them, the group of six people from Medina, including Es'ad b. Zurarah, who was a member of the Bani Najjar branch of Khazraj Tribe, who were relatives of the Prophet from his grandfather's side gave the most effective answer to him. Subsequently, the first and second Allegiances of Aqaba were realized, and the ground for migration was prepared by ensuring that Medina was largely Islamized. As'ad b. Zurarah is one of the most important heroes of this process. In the study, the Muslims of Medina were mentioned first, and then information about Es'ad's activities in Medina was given. Es'ad helped and guided Mus'ab who commissioned in Madina atfer the first Aqaba. To this end mediated notables of the city to become Muslims. As'ad was appointed by the Prophet as the head of the regents in the second Aqaba Allegiance. After the Prophet's migration, served him in Medina and mediated the supply of the Masjid an-Nabawi land. This great companion died before the first year of the hijra was completed by getting sick from his throat and was buried in the Baki' cemetery. Es'ad was not only became one of the pioneers of the Ansar, but also achieved many other firsts in Medina despite his young age. Revealing his life and activities will help to better understand the Islamization process of Medina.

Keywords: Sirah, Allegiances of Aqaba, Medina, Ansar, As'ad b. Zurarah.

Giriş

Risâletin Mekke dönemi bütüncül bir gözle incelendiğinde Hz. Muhammed'in özellikle bu periyodun son yıllarında Kureyş dışı arayışlara ağırlık verdiği görülmektedir. Zira davetin 5. ve 6. yıllarındaki Habeşistan hicretleri ve ardından takribî olarak 7 ila 9. yılları arasında müşriklerce uygulanan boykot, Mekke'de zaten çok güçlü olmayan Müslümanları sosyal, ekonomik ve siyasal açıdan daha da zayıflattığı gibi İslam'ın yayılmasını da büyük oranda mâni olmuştur. Risâletin hedefine ulaşması için sürdürülebilir tebliğ ortamı arzulayan Hz. Peygamber, Kureyş'ten bütünüyle ümit kesmemekle beraber kısa ve orta vadede tebliğin Mekke'de başarıya ulaşmasının pek mümkün gözükmediğini düşünmüş olmalıdır ki hac, umre veya ticarî amaçlarla Mekke'ye ve civardaki panayır alanlarına gelen yabancı kişi ve gruplarla daha çok iletişim kurmaya çalışmıştır. Bu teşebbüsler neticesinde Tufeyl b. Amr ed-Devsî¹ gibi bireysel hidayetler gerçekleşse de topluca İslam'ı kabule ve Hz. Peygamber ile Müslümanları himayeye yanaşan olmamıştır.² İbn Sa'd, isimlerini de vererek Hz. Peygamber'in bu amaçla on beş farklı kabileyle görüşüğünü, fakat hiçbirinden olumlu bir cevap alamadığını bildirmektedir.³ Ancak durum hep böyle devam etmemiş ve Hz. Peygamber, risâletin onuncu yılında hac mevsiminde Mina bölgesindeki Akabe Vadisi'nde⁴ Hazrecli küçük bir grupla tanışmış ve gruptakiler topluca Müslüman olmuşlardır. Bu sevindirici hadise bir avuç yabancıların Müslüman olmasıyla kalmamış Hz. Peygamber'in umduğu siyasî destek⁵ ve himayeye de kapı aralamıştır. Nitekim devamında Birinci ve İkinci Akabe Biatları'nın gerçekleşmesini sağlayarak Medine'de İslam'ın yayılmasına zemin hazırlamış, bilahare İslam Tarihi'nin en önemli dönüm noktalarından biri olan Medine'ye hicret gerçekleştirilmiştir.

Hz. Peygamber'in Akabe'de tanıştığı mezkûr grubun içerisinde öyle bir kişi vardır ki tüm Akabe sürecinde, Medine'nin hicrete hazırlanmasında ve İslamlaşmasında kilit rol oynamıştır. Bu isim hiç şüphesiz Es'ad b. Zürâre'dir (ö. 1/623). İlk Akabe görüşmesindeki Hazrecli altı kişiden biri olan Es'ad b. Zürâre, bir yıl sonra ikisi Evs'ten olmak üzere sayının katlanarak on ikiye çıkmasına ve Hz. Peygamber'in muallim olarak görevlendirdiği Mus'ab b. Umeyr'le beraber İkinci Akabe Biatı'nda aralarında Evs ve Hazrec'in lider şahsiyetlerinin de bulunduğu yetmiş beş kişiye

¹ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdümelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekâ, İbrahim el-Ebyarî ve Abdulfazl eş-Şelebî (Mısır: Şeriketü Mektebe ve Matbaatü Mustafa, 1375/1955), 1/382.

² İbn Hişâm, Hz. Peygamber'in Benî Kelb, Benî Hanîfe ve Benî Âmir gibi kabilelerden kimselerle görüşüğünü ancak değişik sebep ve bahanelerle hiçbirinin İslam davetine olumlu cevap vermediğini aktarmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/422-426. Belâzürî Hz. Peygamber'in görüştüğü kabileler arasında en kötü muameleyi Benî Âmir b. Sa'sa'a'dan gördüğünü, Benî Muhârib'den bir adamın kendisine "Vallahi seni yanına alıp götüren topluluk buradan en kötü şeyi götürmüş olacak" dediğini buna mukabil, tebliğine olumlu cevap vermeseler de en yumuşak konuşanı ve en güzel davrananını da Kindeliler olduğunu ifade etmiştir, bk. Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, *Ensâbü'l-eyrâf*, thk. Süheyl Zükkâr ve Riyâd ez-Ziriklî (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996), 1/237-238.

³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1421/2001), 1/184. Bu kabileler şunlardır: Benî Âmir b. Sa'sa'a, Benî Muharib b. Hasefe, Fezâre, Gassan, Mürre, Benî Hanîfe, Süleym, Abs, Benî Nadr, Benî Bükâ, Kinde, Kelb, Hâris b. Ka'b, Uzre ve Hadârim.

⁴ Akabe, Mekke'nin Mina bölgesinde, Mescid-i Harâm'a takriben 3 km uzaklıkta, dağların arasında bir vadidir. Hac esnasında şeytan taşlama yapılan Cemerât mahallinde Büyük Cemre'nin (Cemre-i Akabe) hemen devamındadır. Sonraları buraya, Akabe Biatları'nın hatırasına küçük bir mescit inşa edilmiştir. Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beirut: Dâru Sâdir, 1416/1995), 4/134; Eyüp Sabri Paşa, *Mir'atü'l-Haremeyn: Mir'at-ı Mekke*, haz. Ömer Faruk Can - F. Zehra Can (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018), 1236, 1312-1314; Ahmet Önkâl, "Akabe Biatları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/211.

⁵ Âdem Apak, *Siyer-i Nebî* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 159.

ulaşmasına çok ciddi katkı sağlamıştır. Böylece daha Hz. Peygamber hicret etmeden Yesrib'deki evlerin büyük çoğunluğuna İslam'ın girmesine de vesile olmuştur. Ancak İslam'a böyle büyük hizmetleri olan Es'ad b. Zürâre daha hicretin birinci yılı dolmadan vefat etmiştir. Bu sebeptendir ki kaynaklarda ismi sadece Akabe Biatları ve Hz. Peygamber'in Medine'ye hicreti anlatılırken kısaca mevzu bahis edilmektedir.

Akabe Biatları'yla ilgili ülkemizde tez ve makale olarak farklı çalışmalar yapılmıştır. Mehmet Altundere'nin hazırladığı *Hiz. Muhammed'in Akabe Bey'atları* isimli yüksek lisans tezi sadece biatları konu edinmiştir.⁶ "Akabe Hadisesi: Hicret ve Getirdikleri" başlıklı makale çalışması Akabe sürecini ana hatlarıyla anlatmış, daha ziyade hicrete odaklanmıştır.⁷ "Siyer Kaynaklarına Göre Akabe Görüşmeleri" başlıklı makalede de konu içerik ve Siyer kaynaklarındaki metinler arası ilişkiler yönüyle problematik açıdan ele alınmıştır.⁸ "The Treaty of Aqabah, the Messenger of the Hijrah" başlığıyla İngilizce yayımlanan makalede ise konu Hicret hadisesi ve Medine'nin genel durumu üzerinden anlatılmıştır.⁹

Bu çalışmada ise ilk Medineli Müslümanlara ve özellikle Es'ad b. Zürâre'ye odaklanılmıştır. Burada Akabe Biatları'nı uzun uzadıya anlatmak yerine, Hz. Peygamber'e ilk icabet eden kişiler üzerinden bir okuma yapıp, kırılma noktaları ve özellikle malum süreçte en etkili şahısların başında gelen Es'ad b. Zürâre'nin kilit rolü ve faaliyetlerinin ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Zira tespit edebildiğimiz kadarıyla ülkemizde bu gayretli ve etkili sahabe hakkında *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'ndeki¹⁰ madde haricinde müstakil herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Çalışmada özellikle İbn Hişâm (ö. 218/833), İbn Sa'd (ö. 230/845), Belâzürî (ö. 279/892-93) başta olmak üzere İbnü'l-Esîr (ö. 630/1233), Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr (ö. 774/1373), İbn Hacer (ö. 852/1449), Zehebî (ö. 748/1348) ve Medine tarihçisi Semhûdî (ö. 911/1506) gibi İslam Tarihi, tabakât ve şehir tarihi kaynaklarına başvurulmuş olup ayrıca *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nin muhtelif maddelerinden istifade edilmiştir. Olaylar ve şahıslar öncelikle birincil kaynaklardan aktarılmıştır. Zira muahhar eserlerde konu hakkındaki bilgiler genelde tekrar mahiyetindedir. Bu eserlere daha ziyade farklı hususlar veya detay bilgiler varsa müracaat edilmiştir.

1. Hz. Peygamber'in Medinelilerle İlk Görüşmeleri

Mekke ve civarına gelen yabancı kişi ve gruplarla mütemadiyen iletişim kurarak İslam'ı yaymaya çalışan ve birçok kez umduğunu bulamayan Hz. Peygamber Medineli muhtelif kişilerle de görüşmüş ve nihayetinde umduğu karşılığı buradan gelen ve Es'ad b. Zürâre'nin de dâhil olduğu küçük bir grupta bulmuştur. Ancak bu başarıya götüren süreci anlayabilmek için konu hakkındaki muhtelif rivayetlerden kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. Bunlardan ilki Evs Kabilesinden Süveyd b. Sâmit ile gerçekleşen görüşmedir.¹¹ Süveyd hac veya umre için Mekke'ye geldiğinde Hz. Peygamber onunla görüşmüş ve İslam'a davet etmişti. Kendisinin de birtakım hikmetlere sahip

⁶ Mehmet Altundere, *Hiz. Muhammed'in Akabe Bey'atları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1989).

⁷ Hüseyin Algül, "Akabe Hadisesi: Hicret ve Getirdikleri", *Diyanet Dergisi*, (Hicret Özel Sayısı 1981), 31-83.

⁸ Cafer Acar, "Siyer Kaynaklarına Göre Akabe Görüşmeleri", *Turkish Studies* 12/10 (2017), 1-20.

⁹ Hatice Uluşık, "The Treaty of Aqabah, the Messenger of the Hijrah", *Siyer Araştırmaları Dergisi*, 11 (2022), 55-70.

¹⁰ İsmail Hakkı Ünal, "Es'ad b. Zürâre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/352.

¹¹ Süveyd b. Sâmit, Evs kabilesindedir ancak annesi Leyla bnt. Amr, Hazrec'in Neccâroğulları kolundan olup, Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalib'in annesi Selmâ'nın da kardeşidir. Dolayısıyla Süveyd, Abdülmuttalib'in teyze oğludur. Yiğitliği, şairliği, şerefi ve nesebi sebebiyle kavmi arasında 'kâmil' diye anılmıştır, İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/425-427; Ebü'l-Hasen Nürüddîn Alî b. Abdillâh b. Ahmed b. Alî el-Hasenî es-Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ bi-ahbâri dâri'l-Mustafâ*, thk. Hâlid Abdülğani Mahfûz, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye 2006), 1/174.

olduğunu söyleyen Süveyd, Hz. Peygamber'in okuduğu Kur'an'ı dinleyince bunun güzel bir söz olduğunu belirtmiş ancak Hz. Peygamber'in davetine net bir cevap vermeden Medine'ye dönmüştü.¹² Süveyd bir süre sonra Hazrec'in mütteliklerinden Mücezzer b. Ziyâd el-Belevî tarafından öldürülmüş ve bu olay meşhur Buâs Savaşı'nın daha da kızışmasına sebep olmuştur.¹³ Buâs Savaşı¹⁴ hicretten beş yıl kadar önce 617 yılında gerçekleştiğine göre Hz. Peygamber de Süveyd ile hicretten en az beş yıl önce görüşmüş olmalıdır. İbn Hişâm isim vermeden kavminden bazı kimselerin onun Müslüman olarak öldürüldüğünü söylediklerini belirtmiştir.¹⁵ Fakat bu iddiayı destekleyecek başka her hangi bir bilgi bulunmamaktadır. Yine Evs'ten Ebû'l-Hayser Enes b. Râfi Abdüleşheloğullarından bir grup gençle (kaynaklarda sayı belirtilmemiş) Hazrec'e karşı hilf yapmak üzere Mekke'ye geldiğinde Hz. Peygamber bu grubun yanına gelerek kendisini tanıtmış, onlara İslam'dan bahsetmiş ve Kur'ân okumuştur. Grupta bulunan genç delikanlı İyâs b. Muâz bu davetin geldikleri işten daha hayırlı olduğunu belirtince grubun lideri Ebu'l-Hayser yerden bir avuç toprak alarak İyâs'ın yüzüne atmış ve onu azarlayarak bunun için gelmediklerini söylemiştir. Bu durum üzerine Hz. Peygamber oradan ayrılmış, gruptakiler de Medine'ye dönmüşlerdir. İyâs'ın ise bu olaydan kısa bir süre sonra 'Müslüman' olarak öldüğü belirtilmiştir.¹⁶ Başka bir rivayete göre umre için Mekke'ye gelen Râfi b. Mâlik ez-Zürakî ve Muaz b. Afrâ burada Hz. Peygamber'den haberdar olmuşlar, yanına giderek İslam'la şereflenmişler ve Ensar'dan ilk Müslümanlar olarak Medine'ye dönmüşlerdir. Rivayetin devamında Medine'de ilk namaz kılınan mescidin Benî Züreyk mescidi olduğu aktarılmıştır.¹⁷ Evs'ten başka bir grup aynı amaçla Hazrec'e karşı Kureyşle hilf için Mekke'ye gelince Rasûlullah onları İslam'a davet etmiş, içlerinden Enes b. Râfi isimli şahıs "Biz Kureyş'le ittifak için gelmişken Kureyş'i kendimize düşman edip mi dönelim?" diye tepki göstermiştir. Ancak gruptan bazıları (isim verilmemiş) Hz. Peygamber'e ilgi göstermişlerdir. Başka bir zaman Medine'den Mekke'ye gelen Kays b. Hutaym Hz. Peygamber'le görüşünce "Ben ilginç bir söz işitiyorum, beni serbest bırak bir yıl düşüneyim, sonra dönerim" diyerek cevap vermiş fakat bir yıl dolmadan ölmüştür.¹⁸ Belâzürî isim vermeden yine Medine'den bir gurubun geldiğini, Hz. Peygamber'in teklifi karşısında bazılarının sükût ettiğini bazılarının ise bunun için gelmediklerini söylediklerini aktarmıştır.¹⁹ Semhûdî'nin aktardığına göre de Evs'ten bir grup Kureyş'le hilf için Mekke'ye geldiklerinde Hz. Peygamber onlarla görüşüp Kur'an okuduğunda içlerinden Amr b. Cemuh isimli şahıs "Ey kavmim, vallahi bu iş geldiğimiz işten daha hayırlıdır" deyince diğerleri onu azarlamışlar ve "Biz bunun için gelmedik" diyerek olumsuz cevapla Medine'ye dönmüşlerdir. Bilahare Buâs savaşı çıkmıştır.²⁰ İsimleri zikredilmeyen Evsli başka bir grup ise Hz. Peygamber'le görüştüktan sonra onun Ehl-i Kitabın bahsettiği peygamber olduğunu anlayarak Müslüman olmuşlar ve bir sonraki hac mevsiminde buluşmak üzere

¹² İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/425-427; Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, 1/174.

¹³ Ebû'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kelbî el-Kûfî, *Nesebü Me'ad ve'l-Yemeni'l-kebîr*, thk. Nâcî Hasan (Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988), 1/374; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Eslemî el-Medenî, *el-Megâzî*, thk. Marsden Cons (Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1409/1989), 1/304; Belâzürî, *Ensâbü'l-esrâf*, 1/238; Mehmet Efendioğlu, "Mücezzer b. Ziyâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/449.

¹⁴ Buâs aslında Medine'ye yaklaşık iki saatlik mesafede ve Benî Kurayza bölgesinde bulunan bir vahadır. Evs-Hazrec arasında 120 yıldır devam eden düşmanlıkta Hicretten 5-6 yıl önce (617) Evs kabilesinden bir kişinin Hazrec'e sığınan bir yabancıyı öldürmesi üzerine Yevmü Buâs denilen son savaş olmuştur. Önceki vuruşmalarda genelde Hazrec galipken bu son savaşı Evs'liler kazanmıştır, bk. Asri Çubukçu "Buâs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/340.

¹⁵ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/427.

¹⁶ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/427-428; Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, 1/174.

¹⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/186.

¹⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-esrâf*, 1/238.

¹⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-esrâf*, 1/238.

²⁰ Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, 1/174.

Medine'ye dönmüşlerdir.²¹ Bu kişilerin akıbeti hakkında bilgi verilmemiştir. Semhûdî, Musa b. Ukbe ve Zührî'ye dayandırarak isimlerini vermediği 8 kişilik Medineli grupla yapılan ve olumlu geçen bir rivayetten daha bahsetmiş ve Hz. Ebû Bekir'in kabilelerle görüşmelerinde Hz. Peygamber'e yardımcı olduğunu da belirtmiştir.²²

2. Akabe Sürecinin ve Medine'nin İslamlaşmasının Etkin İsmi Olarak Es'ad b. Zürâre

Medinelilerden İslam'ı ilk kabul edenler hakkında rivayet bakımından en kuvvetli ve olgusal anlamda en muhtemel olanı aşağıda detayları verilecek olan Es'ad b. Zürâre'nin isminin geçtiği rivayetlerdir. Dolayısıyla ilk Akabe görüşmesiyle başlayıp Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretine kadar devam eden Medine'nin İslamlaşması sürecinin en önemli şahıslarından biri hiç şüphesiz ki Es'ad b. Zürâre'dir. İbn Hişâm, Vâkıdî, Belâzürî gibi temel kaynaklarda onun hayatı ve Müslüman olmasıyla ilgili muhtelif rivayetler olmakla beraber bu konuda en detaylı bilgiler İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ında yer almaktadır. Zira bu eserde önce Hz. Peygamber'in hayatı işlenirken Akabe toplantılarında, bilahare sahâbe hayatları anlatılırken "Akabe'de Hz. Peygamber'in Seçtiği Nakibler" başlığı altında Es'ad b. Zürâre hakkında iki ayrı yerde çeşitli bilgiler verilmiştir.²³ Muahhar kaynaklardaki bilgiler ise genel olarak öncekilerin tekrarı mahiyetindedir. Diğer taraftan Es'ad hicretten dokuz ay sonra vefat ettiği için doğal olarak hayatı hakkında fazla teferrûat bulunmamaktadır. Burada Es'ad b. Zürâre hakkında muhtelif kaynaklardaki bilgiler bir araya getirilip değerlendirilerek onun hayatı, Hz. Peygamber'in davetine katkısı ve Medine'nin İslamlaşmasındaki etkisi ortaya konulmaya çalışılacaktır.

2.1. Soyu ve Doğum Tarihi

Tam adı Es'ad b. Zürâre b. Udüs b. Ubeyd b. Sa'lebe b. Ganem b. Mâlik b. Neccâr b. Sa'lebe b. Amr b. Hazrec'tir. Annesi Su'âd (veya Füre'y'a) bnt. Râfî' b. Mu'aviye b. Ubeyd b. Ebcer b. Hudre b. Avf b. Hâris b. Hazrec'tir. Ebû Ümâme diye künyelenen Es'ad, Evs'in reislerinden Sa'd b. Muâz'ın da teyzesinin oğludur. Hanımı Umeyre bnt. Sehl b. Sa'lebe b. Hâris b. Zeyd. Sa'lebe b. Ganem b. Mâlik b. Neccâr'dan; Habîbe, Kebşe ve Füre'y'a isimli üç kızı olmuş, erkek çocuğu olmamıştır.²⁴ Anne ve babasının soyları dokuzuncu kuşakta birleşmektedir. İbnü'l-Esîr, Es'ad'ın bir isminin de "Teymullah", lakabının "Neccâr" olduğunu söyleyenlerin bulunduğunu ve "Es'adü'l-hayr" da denildiğini belirtmiştir.²⁵ Kaynaklarda doğum tarihi ve yaşıyla ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Es'ad için, İkinci Akabe Biatı'na (M 622) katılanlar arasında Câbir b. Abdullah'tan sonra en genç kişi olduğu bilgisi yer almaktadır.²⁶ Câbir, M 606 veya 607'de doğmuştur²⁷ ve İkinci Akabe Biatı'na katılan en küçüğü olarak bu esnada on beş-on altı yaşlarındadır. Dolayısıyla Es'ad b. Zürâre katılımcıların en genç ikinci kişisi olarak Câbir'den birkaç yaş büyük olmalıdır. Biata

²¹ Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, 1/174-175.

²² Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, 1/175.

²³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/185-190, 3/562-565.

²⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/562.

²⁵ İzzüddîn İbnü'l-Esîr Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-şahâbe*, thk. Ali Muhammed Muavviz, Âdil Ahmed (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1415/1994), 1/205.

²⁶ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. 'Abdillberr en-Nemerî, *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-aşhâb*, thk. Ali Muhammed el-Becavî (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1412/1992), 1/81; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 1/205; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîri ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmurî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabiyyi, 1413/1993), 2/298.

²⁷ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvût Riyasetinde Komisyon (Dimaşk: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 3/191-192; M. Yaşar Kandemir, "Câbir b. Abdullah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1992), 6/530. Zehabî, Câbir'in doğum tarihini hesaplayabileceğimiz iki ayrı rivayet aktarmıştır; birincisi onun Bedir Savaşı esnasında 28 yaşında olduğu, diğeri ise onun H 78 yılında 94 yaşında öldüğü şeklindedir.

katılan genç sahabîlerden yaşı tespit edilebilen Ka'b b. Mâlik'in takriben M 598 yılında doğduğu²⁸ ve Es'ad'dan büyük olduğu dikkate alındığında Es'ad b. Zürâre de muhtemelen M 600 yılı civarlarında dünyaya gelmiştir ve İslam'a girdiğinde yirmi yaşlarında olmalıdır. Bu durum onun tıpkı Mekkeli ilk Müslümanların çoğunluğu gibi genç biri olduğunu göstermektedir.

2.2. Hz. Peygamber'le Tanışarak Müslüman Olması

Hz. Peygamber'in Medinelilerle görüşmeleri hakkında yukarıda zikredilen muhtelif isim ve rivayetlerin yanında hemen bütün kaynaklarda aralarında Es'ad b. Zürâre'nin de bulunduğu bir gruptan bahsedilmektedir.²⁹ Buna göre Hz. Peygamber Mina'da Hazrecli altı kişilik bir grupla karşılaştığında (M 620), "Kim olduklarını" ve "Yahudilerin dostları olup olmadıklarını" sormuş ve onları İslam'a davet etmiştir. Bu kişiler Medineli Yahudilerin kendilerini korkuttuğu müstakbel peygamberin Hz. Muhammed olabileceği kanaatine varmışlar ve onda Evslilerle aralarındaki husumeti ortadan kaldıracabilecek potansiyeli keşfettiklerinden grubun tamamı Müslüman olmuştur. Grupta altı kişi vardır; Benî Neccâr'dan Es'ad b. Zürâre ve Avf b. Hâris el-Afrâ, Benî Züreyk'ten Rafî b. Mâlik, Benî Seleme'den Kutbe b. Âmir b. Hadîde, Benî Haram'dan Ukbe b. Âmir ve Benî Ubeyd b. Adî b. Seleme'den Câbir b. Abdullah.³⁰ Altı kişilik grupta Es'ad'ın yakın akrabalarından Benî Neccâr'dan Avf b. Hâris el-Afrâ da vardır, diğerleri ise Hazrec'in farklı kollarındandır. Binaenaleyh grup içerisinde Neccârîlerin etkili olması muhtemeldir. Birinci Akabe biatında ise Neccârîlerin sayısı Muâz b. Hâris el-Afrâ'nın katılımıyla üçe çıkacaktır. İbn Hişâm'ın Medinelilerle ilk görüşmeleri aktarırken verdiği ilk rivayetinde ismi geçenlerin Evsli, aralarında Es'ad'ın da olduğu bu ikincilerin ise Hazrecli olmaları dikkat çekicidir. Ayrıca Evsliler daha önce pek çok kez yenildikleri güçlü rakipleri Hazrec'e karşı Kureyşle hilf için son Buâs savaşından önce, Hazrecliler ise mezkûr savaşta mağlûp olduktan sonra Mekke'ye gelmişlerdir.³¹ Neticede Hazreclilerle yapılan görüşmelerde davet adına olumlu sonuçlar elde edilmiştir.

Diğer bir rivayete göre Es'ad b. Zürâre ve Zekvân b. Abdükays aralarındaki bir ihtilaf sebebiyle Utbe b. Rebi'a ile görüşmek için Mekke'ye gittiklerinde Utbe namaz kılmakta olan Hz. Peygamber'i kastederek: "Bizi her şeyden alıkoyan işte bu namaz kılan adamdır" deyince Zekvân, önceleri Medine'de Ebü'l-Heysem b. et-Teyyihân ile tevhid (tanrı) hakkında konuşan Es'ad b. Zürâre'ye "işte bu senin dinindir" demiş ve beraberce Hz. Peygamber'in yanına giderek onunla konuşup Müslüman olmuşlardır. Medine'ye döndüklerinde Es'ad b. Zürâre'nin başından geçenleri anlattığı Ebü'l-Heysem de Müslüman olmuştur.³² Bu rivayet bağlamında Zekvân'ın, Medine'de Ebü'l-Heysem b. et-Teyyihân ile dinî konulardaki konuşmalarından dolayı Es'ad'a "İşte bu senin dinindir"³³ diye hitap etmesi, Es'ad b. Zürâre'nin Evs ve Hazrec'in çoğunluğu gibi putperest olmadığını, hanif olabileceğini, bir arayış veya belki de Yahudilerden duydukları sebebiyle bir

²⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 4/396; İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, 4/1324; M. Yaşar Kandemir, "Ka'b b. Mâlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/4.

²⁹ İbn Hişâm grubun sayısını altı olarak verirken (bk. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/429-430); İbn Sa'd bir rivayette altı, diğerinde sekiz olarak vermiştir (bk. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/186-187). İbnü'l-Esîr Hazreclilerin sayısını Benî Züreyk'ten Âmir b. Abdi Hârise'yi de katarak yedi olarak vermiştir, (bk. İzzüddîn İbnü'l-Eşîr Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmurî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyyi, 1417/1997), 1/689.

³⁰ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/428-430. İbn Sa'd ilk Medineli Müslümanlar hakkında aktardığı rivayetler içerisinde en sahihinin bu rivayet olduğunu bildirmiştir, bk. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/185-187.

³¹ Birbirleriyle uzun süredir savaşan Evs ile Hazrec aslında Hârise b. Sa'lebe'nin oğulları yani öz kardeş olup anneleri Kayle bint Cefne'den dolayı Araplar arasında Benî Kayle adıyla da meşhurdurlar, bk. Hüseyin Algül, "Evs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/541; Ahmet Önkal, "Hazrec", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/143.

³² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/185-186.

³³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/186.

bekleyiş içinde olduğunu akla getirmektedir. Yine Zekvân rivayetinde zikredilen diğer Evsli Ebü'l-Heyssem b. et-Teyyihân ile Es'ad'ın arasının iyi olduğu anlaşılmaktadır. Bütün bu bilgilerden hareketle de Es'ad'ın grup içinde muteber ve etkili bir kişilik olduğu söylenebilir. Nitekim İbnü'l-Esîr ve İbn Hacer, Es'ad'ı "Medine'ye İslam'ı ilk getiren kişi" olarak tarif etmişlerdir.³⁴

Netice itibarıyla Hz. Peygamber'in Medinelilerle görüşmeleri bireysel ihtidalar vesile olduysa bile Medine'de İslam'ın temeli Es'ad b. Zürâre'nin etkin olduğu bu altı Hazreciyle atılacaktır.³⁵

2.3. Akabe Biatları'nın Aktif Katılımcısı Olarak Es'ad b. Zürâre

İlk Akabe görüşmesinden bir sonraki hac mevsiminde hicretten önceki ikinci Zilhicce'de, M 621 yılının Nisan ayında gerçekleştirilen Birinci Akabe Biatı'na ilk görüşmede hazır bulunanlardan Câbir b. Abdullah hariç (bu sıralarda henüz 14-15 yaşlarındadır) diğer beşi katılmıştır. Toplamda Hazrec'ten on, Evs'ten de iki kişi gelmiştir. Hazreciler; Benî Neccâr'dan Es'ad b. Zürâre, Avf ve Muâz b. Hâris,³⁶ Benî Züreyk'tan Râfî b. Mâlik ve Zekvân b. Abdükays, (İbn Sa'd, Zekvân'ın Es'ad b. Zürâre'yle birlikte Peygamber'le daha önce de görüştüğü şeklinde bir rivayet de aktarmıştır³⁷), Benî Avf'tan Ubâde b. Sâmit ve Yezid b. Sa'lebe, Benî Sâlim'den Abbas b. Ubâde, Benî Seleme'den Ukbe b. Âmir ve Benî Sevâd'dan Kutbe b. Âmir'dir. Evs'ten katılanlar ise Ebü'l-Heyssem b. Teyyihân (yukarıda geçtiği üzere İbn Sa'd, onun biat öncesi görüşmelere de katıldığı şeklinde bir rivayetten bahsetmiştir) ve Uveyym b. Sa'ide'dir. Es'ad b. Zürâre biat için Hazrec'ten ilk görüşmede bulunmayan beş kişi daha getirmiştir. Ayrıca Evs ile Hazrec arasındaki şiddetli rekabetin hâlâ devam ettiği dikkate alındığında az sayıda da olsa Evs'ten katılımın olması önemli bir husustur. Bu on iki kişi Hz. Peygamber'e Mümtehine Süresi'nin 12. ayetinde³⁸ kadınlar için emredilen ve cihadı içermeyen hususları kapsadığından bilâhare "Kadınlar Biatı" olarak isimlendirilen şartlar üzerine söz vermişlerdir.³⁹

Birinci Akabe Biatı'yla ilgili önemli bir husus da Mus'ab b. Umeyr'in Hz. Peygamber tarafından Medine'ye muallim olarak görevlendirilmesidir. İbn Hişâm'a göre Hz. Peygamber onu görevlendirip biata katılanlarla beraber göndermiş,⁴⁰ İbn Sa'd ve Belâzürî'ye göre ise Mus'ab, Medinelilerin bilâhare mektup yazıp bir öğretmen talep etmeleri üzerine görevlendirilmiştir.⁴¹ Mus'ab b. Umeyr'in görevlendirilmesinde asıl amaç elbette İslam'ın öğretilmesidir. İslamî tecrübesi ve Hz. Peygamber'le geçirdiği zaman dilimi göz önüne alındığında Mus'ab b. Umeyr'in

³⁴ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 1/205; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-'Askalânî, *el-İşâbe fi temyizi's-şahâbe*, thk. Âdil Ahmed, Ali Muhammed Muavviz (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1415/1995), 1/208.

³⁵ Adnan Demircan, *Siyer* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2016), 267. Muteahhirin müelliflerden İbnü'l-Esîr de Es'ad'ın Müslüman olmasıyla ilgili bu iki rivayeti aktarmıştır; İbn İshak'a dayandırdığı rivayete göre kabilesinden bir grupla Akabe'de Müslüman olmuş, Vâkidi'ye dayandırdığı rivayete göre ise Zekvân b. Abdükays'la Utbe b. Rebîa'yla görüşmek için geldiğinde Hz. Peygamber'le görüşerek Müslüman olmuştur, bk. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 1/205.

³⁶ Annelerine nispetle Benî Afrâ diye de anılan Avf ve Muaz kardeşler Bedir Savaşında müşrik ordusundan mübarezeye çıkan Utbe, Şeybe ve Velid'in karşısına dikilmişler ancak Utbe b. Rebîa Ensar'dan birilerini kendilerine denk görmeyince Hz. Peygamber'in işaretleriyle Hz. Hamza, Hz. Ali ve Hz. Ubeyde b. Hâris çıkmışlardır. Üç kardeşten Avf ve Muavviz bu savaşta şehit olmuşlar, Muaz ise Hz. Ali'nin hilafetine kadar yaşamıştır, bk. Asri Çubukçu, "Avf b. Afrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/115; İbrahim Hatiboğlu, "Muâz b. Hâris", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/338.

³⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/186.

³⁸ "Ey Peygamber! Mü'min kadınlar, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemek, hiçbir işte sana karşı gelmemek konusunda sana biat etmek üzere geldikleri zaman, biatlarını kabul et ve onlar için Allah'tan bağışlama dile. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir." El-Mümtehine 60/12.

³⁹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/433; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/187; Belâzürî, *Ensâbü'l-esrâf*, 1/239.

⁴⁰ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/434.

⁴¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/187; Belâzürî, *Ensâbü'l-esrâf*, 1/239-240.

tebliğ, irşâd ve imâmet hususundaki yetkinliği muhakkaktır. Ancak Evs-Hazrec rekabetinin bu dönemde hâlâ devam ettiği düşünülürken Mus'ab'ın dinî vazifesiyle beraber siyaseten birleştirici bir unsur olarak görev icra ettiği de söylenebilir. Bu misyonun ifasında Mus'ab b. Umeyr'in en büyük destekçisi evinde ikâmet ettiği Es'ad b. Zürâre olmuştur.⁴² Zaten daha Mus'ab b. Umeyr Medine'ye gelmeden önce Es'ad b. Zürâre Medineli Müslümanlara cemaatle namaz kıldırıyordu.⁴³ Es'ad, kendi evinde himaye ettiği⁴⁴ iki yetim yeğeni Sehl ve Süheyl kardeşlere ait olan, insanların hurma kuruttukları boş arsanın etrafına duvar çekerek kiblesi Kudüs'e bakan sade bir mescit inşa etmiş ve burada namaz kıldırmağa başlamıştı.⁴⁵ Es'ad b. Zürâre Hazrecli olduğu için zaten onlarla bir ünsiyeti vardır ama özellikle Evs mevzubahis olduğunda Mus'ab'ın İslamî temsil kabiliyeti, tarafsızlığı ve birleştiriciliği devreye girmiştir. Her ne kadar Birinci Akabe Biatı'na Esv'ten kimseler de katılsa da Medine'de Evs-Hazrec gerilimi henüz ortadan kalkmış değildir. Nitekim İbn Hişâm bu dönemde tarafların namazda diğer kabilelerden birinin imametinden hoşlanmadığına dair bir bilgi aktarmaktadır.⁴⁶ Bu durumda namaz kıldırma konusunda kaynaklardaki muhtelif rivayetler değerlendirildiğinde Halebî'nin bahsettiği gibi cemaat olarak sadece Hazrecliler olduğunda namazları Es'ad'ın kıldırıldığı, Evslilerin de bulunduğu zamanlarda ise birleştirici isim olarak Mus'ab b. Umeyr'in kıldırıldığı söylenebilir.⁴⁷

Es'ad ve Mus'ab'ın tebliğ esnasında Medine'deki sosyo-politik durumu iyi analiz ederek gayet uyumlu ve bilinçli şekilde çalıştıkları görülmektedir. Bu iş birliğine örnek olarak İbn Hişâm'ın detaylıca anlattığı, muahhar kaynakların hemen hepsinde alıntılanan bir rivayet vardır. Es'ad ve Mus'ab, Benî Eşhel'in reisleri ve dolayısıyla Evs'in etkili kişileri olan Üseyd b. Hudayr ve Sa'd b. Muâz'ı İslam'a davet etmek için yakınlarına varıp oturunca onları görüp rahatsız olan Sa'd b. Muâz, Üseyd'e "Zayıflarımızı etkilemeye gelmişler. Git, kovala! Es'ad benim teyze oğlum olmasaydı ben yapardım" demiştir. Elinde mızrağıyla onları kovalamaya giden Üseyd, Mus'ab'la konuşunca Müslüman olmuş ve onlarla görüşmeye hiç niyeti olmayan Sa'd b. Muâz'ı bir hileyle onların yanına göndermiştir. Sa'd'ın yaklaştığını gören Es'ad, Mus'ab'a "Bu gelen kavminin efendisidir, eğer onu ikna edebilirsen bütün kabile sana tabi olur" demiş ve neticede Mus'ab'ın anlattıklarından etkilenen Sa'd b. Muâz ve tüm Benî Eşhel Kabilesi Müslüman olmuştur.⁴⁸ Bu hadise Es'ad b. Zürâre'nin Medine'nin sosyo-kültürel yapısını çok iyi bildiğini ve Mus'ab'a doğru kılavuzluk ettiğini, Mus'ab'ın da tebliğdeki yetkinliğini göstermesi bakımında güzel bir örnektir. Hülâsâ Mus'ab'ın samimiyet ve kabiliyetine Es'ad'ın rehberliği de eklenince Medine'de İslam'ın

⁴² İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/434, İbn Sa'd, *eş-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/187; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 2/293.

⁴³ Belâzürî, *Ensâbü'l-esrâf*, 1/240.

⁴⁴ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 1/30; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türki (Mısır: Dâru Hicr, 1418/1997), 4/531. Yetim çocukların Ebü Eyyûb veya Muâz b. Afrâ'nın himayesinde olduğunu söyleyenler de vardır. Semhûdî velâyet hakkındaki muhtelif rivayetleri aktardıktan sonra bu durumu şöyle izah etmiştir: "Bu iki genç ya aynı anda ismi geçenlerin velayeti altındaydılar ya da Es'ad b. Zürâre'den sonra sırayla teker teker diğerlerinin velayetlerine geçmişlerdir, bk. Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, 1/250.

⁴⁵ Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, 1/252.

⁴⁶ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/435.

⁴⁷ Halebî'nin görüşü için bk. Ebü'l-Ferec Nûrüddîn Alî b. Burhâniddîn İbrâhîm b. Ahmed el-Halebî, *es-Sîretu'l-Halebiyye fi sîreti'l-emîni'l-me'mûn* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1400/1980), 2/164.

⁴⁸ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/435-437.

girmedığı çok az aile kalmıştır.⁴⁹ Es'ad bu sıralarda Müslüman olan akrabalarından Umâre b. Hazm ve 'Avf b. Afrâ ile birlikte kabileleri Benî Neccâr'ın putlarını kırmışlardır.⁵⁰

Hz. Peygamber Birinci Akabe Biati'nda sözleşildiği gibi bir sonraki hac mevsiminde yine aynı mevkide ikisi kadın olmak üzere yetmiş beş⁵¹ Medineliliyle gizlice buluşmuştur. Bu görüşmede Hz. Peygamber'in amcası Abbas, Medinelilere Hz. Peygamber'i şehirlerine davet etmenin muhtemel neticelerinden bahsederek buna hazır olup olmadıkların sormuş ve güvence istemiştir. Hz. Peygamber burada muhataplarından ilk biattaki hususlara ilave olarak "Kendisine ne pahasına olursa olsun sahip çıkmaya" ve "İcabında Allah yolunda savaşmaya" dair de söz almıştır. Medinelilerden Berâ b. Ma'rûr, Hz. Peygamber'e ileride muzaffer olursa Medine'yi bırakıp Mekke'ye dönüp dönmeyeceğini sormuş, Hz. Peygamber de "Bilakis kanınız kanımdır, haremimiz haremimdir, ben sizdenim, siz de bendensiniz" diyerek onlara güvence vermiştir.

İkinci Akabe Biati'nda Hz. Peygamber, amcası Abbas ve Medineliler arasında karşılıklı konuşmalarla ilgili olarak İbn Sa'd'ın Ubâde b. Sâmî'te, Zehebî'nin ise Câbir b. Abdullah'a dayandırarak aktardığı bir rivayete göre Es'ad b. Zürâre biat esnasında Hz. Peygamber'in elini tutarak kavmine karşı: "Ey İnsanlar! Ne üzerine biat ettiğinize dikkat edin, icabında bütün Arapları ve Arap olmayanları karşınıza alacaksınız... Bunu göze alıyor musunuz?" mealinde etkili bir konuşma yapmış ve bunun üzerine herkes elini uzatarak biat etmiştir.⁵² Hz. Peygamber'e ilk kimin biat ettiği hususunda üç farklı görüş vardır. Şöyle ki; Benî Neccâr'a göre bu kişi Es'ad b. Zürâre, Benî Abdüleşhel'e göre Ebû'l-Heysen et-Teyyihân, Ka'b b. Mâlik'e göre ise Berâ b. Ma'rûr'dur.⁵³

Biat sonrası Hz. Peygamber Medinelilerden kendilerini temsilen on iki nakîb seçmelerini istemiş ve Ensar'ın her kolu için birer nakîb seçilmiştir. Hz. Peygamber bu nakîbleri Hz. Musa'nın yardımcılara ve Hz. İsa'nın havârîlerine benzetmiştir.⁵⁴ Hz. Peygamber aralarında Sa'd b. Ubâde, Üseyd b. Hudayr gibi Ensar'ın güçlü liderleri bulunmasına ve yaşça nakîblerin en küçüğü olmasına rağmen Es'ad'ı baş nakîb "Nakîbü'n-nükebâ" olarak atamıştır.⁵⁵ Muhammed Hamidullah bunun bir çeşit "Devlet Başkanı Nâibi" gibi düşünülmesi gerektiğine işaret etmektedir.⁵⁶ Nitekim hicretten dokuz ay kadar sonra Es'ad b. Zürâre vefat edip de Neccâr oğulları Hz. Peygamber'den kendilerine yeni bir nakîb atamasını istediklerinde onlara "Bundan böyle sizin nakîbiniz benim"

⁴⁹ İbn Hişâm, bu dönemde Medine'de sadece Evs b. Hârise'nin kollarına İslam'ın girmediğini, bunun sebebinin de onların Ebû Kays b. Eslet adında şair bir liderlerinin olduğunu, bu kişinin kavmini İslam'dan uzak tuttuğunu belirtmiştir, bk. *es-Sîre*, 1/437. Diğer taraftan kaynaklardaki "Neredeyse Medine'de İslam'ın girmediği ev kalmadı" türünden ifadeleri 'Medinelilerin tamamına yakını Müslüman' oldu şeklinde değil, "Kabilelerin hemen hepsinden İslam'a girenler oldu" diye anlamak gerekir. Çünkü İkinci Akabe yılında Medine'den Mekke'ye beş yüz kişi gelmiş, bunların yalnız yetmiş beş kişisi gizlice biata katılmıştır. Diğerlerinin durumu belli değildir. Yine yıllar sonra bile Hz. Peygamber Uhud'a giderken ciddi bir kitlenin İbn Selûl'ün etkisiyle ordudan ayrılıp geri döndüğünü göz ardı etmemek gerekir.

⁵⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/563.

⁵¹ İbn Hişâm biata katılanların sayısını yetmiş beş olarak verirken (*es-Sîre*, 1/441), İbn Sa'd ve Belazürî yetmiş erkek ve iki kadın olarak toplam yetmiş iki, Zehebî gibi bazı müellifler de yetmiş olarak vermişlerdir, bk. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/188; Belazürî, *Ensâbü'l-eshrâf*, 1/251; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dîmaşkî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîri ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmürî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyyi, 1413/1993), 2/298.

⁵² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/563; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/398; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 2/298.

⁵³ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/447; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/189. Belazürî ilk biat edenlerin arasında Üseyd b. Hudayr'ın ismini de zikretmiştir, Belazürî, *Ensâbü'l-eshrâf*, 1/254.

⁵⁴ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/446; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/189; Belazürî, *Ensâbü'l-eshrâf*, 1/254.

⁵⁵ İbn Hişâm'a göre Hz. Peygamber temsilcileri bizzat Ensar'ın kendilerine seçtiği, İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/443. İbn Sad, nakîb seçiminin Cebrail tarafından yapıldığını aktarmıştır, İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/189. Zehebî ise İbn İshak'a dayandırdığı rivayete göre Hz. Peygamber Medinelilerden kavimlerini temsilen nakîpler seçmelerini istemiş, İbn Vehb'den naklettiği rivayete göre ise nakîpleri Cebrail'in seçtiğini aktarmıştır, Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 2/305.

⁵⁶ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1993), 1/158.

diyecektir.⁵⁷ Belâzürî'nin Vâkîdî'ye dayandırarak verdiği bilgiler de Es'ad'ın bu pozisyonunu ortaya koyar mahiyettedir. Şöyle ki; İkinci Akabe gününde Selîm b. Kays ve Mâlik b. Duşşüm gibi bazı kişiler Hz. Peygamber ayrıldıktan ve topluluk dağıldıktan sonra gelmişler ve Hz. Peygamber'i bulamadıkları için ona vekâleten nakîblerin başı olarak Es'ad b. Zürâre'ye biat etmişlerdir.⁵⁸

Saltanat alametleri arasında sayılan adına hutbe okutma gibi Cuma namazı da dinî yönüyle beraber siyasî bağlamı da olan bir ibadettir. Nitekim Es'ad da Medine'de ilk Cuma namazını kıldırınan kişidir. Fakat kaynaklarda bu namazın ilk ne zaman kılındığı hakkında bir bilgi yoktur. İbn Hişâm'ın İbn İshâk'tan aktardığına göre Abdurrahman b. Ka'b babası Ka'b b. Mâlik (ö. 50/670) ihtiyarlayınca gözleri görmediği için onu Cuma namazına götürmeye başlamıştır. Babası her Cuma ezanını işitince Es'ad b. Zürâre'ye dua edip bunu uzun zaman devam ettirince bir gün babasına bunun sebebini sormuştur. Babasından Medine'de ilk Cuma namazını Benî Beyâda Harresi'ndeki Nakî'u'l-Hezimât denilen yerde Es'ad'ın kıldırıldığı ve bu esnada kırk kişi oldukları cevabını almıştır.⁵⁹ İbn Sa'd ise Mus'ab b. Umeyr'in Cuma namazı kıldırınmak için Hz. Peygamber'e mektup yazarak izin istediğini, Hz. Peygamber'in de Yahudilerin Sebt gününü gözetip, zeval vaktinde hutbe okuyup iki rekât namaz kıldırmasını emrettiğini, bunun üzerine Mus'ab b. Umeyr'in Sa'd b. Hayseme'nin evinde on iki kişiye İslam'daki ilk Cumayı kıldırıldığını aktarmıştır.⁶⁰ Ancak hemen devamında isim vermeden "Ensar'dan bir gruba göre ilk Cuma'yı kıldırınan kişi Es'ad b. Zürâre'dir" ilavesini yapmıştır.⁶¹ Kur'an'da Cuma namazı için cuma günü zikredildiğine göre⁶² Hz. Peygamber'in Yahudileri taklit ederek cumartesiye tarif etmesi mümkün gözükmemektedir. İlk Cuma namazı, kimin kıldırıldığı ve kılındığı yer vb. konularda uzunca açıklamalarda bulunan Süheyli ilk Cuma kıldırınan kim olduğu hususunda farklı rivayetler zikretmiştir. Önce Medine'de ilk Cuma kıldırınan Es'ad olduğunu, Medinelilerin Hz. Peygamber gelmeden ve Cu'ma Sûresi nâzil olmadan kendi istekleriyle arûbe⁶³ günü toplanıp Es'ad b. Zürâre'nin imâmetinde Cuma namazı kıldıklarını, hatta Es'ad'ın onlara koyun kesip ziyafet çektiğini aktarmıştır. Sonra da Dârekutnî'ye dayandırarak Hz. Peygamber'in kendisi Mekke'de Cuma kılmaya güç yetiremediği için Mus'ab b. Umeyr'e mektup yazarak cuma günü kadınları ve çocukları da toplayarak zeval vaktinden sonra Allah'a yaklaşma niyetiyle iki rekât namaz kılmalarını emrettiğini ve bunun ilk Cuma namazı olduğunu aktarmıştır.⁶⁴ Diğer taraftan Cuma namazının ne zaman farz kılındığı hususunda iki rivayet vardır. İlkine göre Mekke'de farz kılınmış, ancak müşriklerin baskıları yüzünden fiilen edası hicret sonrasına ertelenmiştir. İkinci rivayete göre ise bu namaz hicret sırasında farz kılınmıştır.⁶⁵ Cuma namazının vücûb ve sıhhat şartları⁶⁶ bağlamında İkinci Akabe Biatıyla şekillenen Medine'deki sosyal ve siyasal durum dikkate alındığında birbirinden tamamen farklı bu aktarımlardan İbn Hişâm'ın rivayeti daha muhtemel gözükmektedir. Ayrıca Cuma namazının Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Raşidîn tarafından bizzat kıldırıldığı da düşünülecek olursa Hz. Peygamber'in bu işi nakîblerin başı olarak atadığı Es'ad b. Zürâre'ye havale etmesi daha olasıdır.

⁵⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/565.

⁵⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-esrâf*, 1/252.

⁵⁹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/435; Ayrıca bk. İbnü'l-Eşîr, *Üsdü'l-gâbe*, 1/205; İbn Hacer, *el-İşâbe*, 1/208.

⁶⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/110.

⁶¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/110.

⁶² *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-Enfâl 8/2. Kur'an Mesajı: Meal-Tefsir, çev. Muhammed Esed, Türkçeye çev. Cahit Koytak -Ahmet Ertürk (Ankara: İşaret Yayınları, 2002), el-Cuma 62/9.

⁶³ Cahiliye döneminde Cuma gününe verilen ad.

⁶⁴ Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî es-Süheyli el-Mâlekî, *er-Ravzü'l-ünûf fi şerhi's-Sîreti'n-nebeviyye li'bni Hişâm*, thk. Abdurrahman el-Vekîl (Kâhire: Mektebetü İbni Teymiyye, 1410/1990), 4/97-103.

⁶⁵ Hayrettin Karaman, "Cuma", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/85-86.

⁶⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Karaman, "Cuma", 86-88.

Mus'ab b. Umeyr İkinci Akabe Biatı için Mekke'ye gidince biat sonrası hemen Medine'ye dönmemiş, Rebîulevvel başına kadar Mekke'de Hz. Peygamber'in yanında kalmıştır.⁶⁷ Es'ad b. Zürâre ilk Cuma namazını Allah Resulünün temsilcisi olarak bu günlerde kıldırması olmalıdır.

Muhacirler Medine'ye gelmeye başladığında ilk zamanlar doğal olarak Ensar'dan birilerinin evlerinde kalmıştır. Farklı rivayetler olmakla beraber Hamza b. Abdülmuttalib ve Talha b. Ubeydullah'ın bir süre Es'ad'ın evinde konakladıkları aktarılmıştır.⁶⁸

2.4. Hz. Peygamber'in Hicretinden Sonraki Faaliyetleri

Hz. Peygamber hicret yolculuğunun sonunda 12 Rebiulevvel Pazartesi günü Kubâ Köyü'ne gelmiş ve Evs'in kollarından Benî Amr b. 'Avf'ın misafiri olmuştur. Orada üç ay kadar önce Akabe'de baş nakîb olarak atadığı Es'ad'ı göremeyince "Es'ad b. Zürâre nerede?" diye sormuştu. Ancak Buâs Savaşı'nın etkileri hala devam ettiğinden Evs ve Hazreciler birbirlerinin mahallelerine girmeğe korkuyorlardı. Es'ad da Buâs günü Evslilerden Nebtel b. Hâris'i öldürdüğünden Evslilerin tepkilerinden çekinmekteydi. Bu nedenle ancak çarşamba gecesini akşamla yatsı arasında yüzünü kapatarak Hz. Peygamber'in yanına gelebilmişti.

Hz. Peygamber: "Ya Ebâ Ümâme! Kavminle (Evs) aranda olanlara rağmen menzilden buraya geldin!" deyince, o: "Seni hak olarak gönderene and olsun ki senin nerede olduğunu duyarım da nasıl gelmem!" demiş ve o gece Hz. Peygamber'in yanında kalmıştı. Evs-Hazrec arasındaki gerilimli duruma bizzat vâkıf olan Hz. Peygamber, oradakilerden Es'ad'a eman vermelerini istemiş ve Evslilerin topluca eman vermeleriyle sorun çözülmüştü.⁶⁹ Semhûdî'nin aktardığı bu bilgi aslında Es'ad b. Zürâre'nin Medine'deki görevinin pek de kolay olmadığını göstermektedir.

Hz. Peygamber cuma günü Kubâ'dan çıkmış, Ranuna Vadisinde ilk Cuma namazını kıldırıp yoluna devam etmiş ve devesi dağınık mahalleler halindeki şehrin merkezî bir konumunda Es'ad b. Zürâre'nin himayesindeki Sehl ve Süheyl isimli iki yetimin arsasına çökmüştü. Es'ad, Hz. Peygamber indikten sonra devesini yularından çekip evine götürmüştür.⁷⁰ Hz. Peygamber, arsaya en yakın ev olan Ebû Eyyûb'un evine yerleşmiş ve burada alışık olduğu üzere bir karyola olmadığını görmüştü. Bundan haberdar olan Es'ad hemen kendi evinden ayakları hind ağacından, gövdesi hurma lifinden yapılmış bir karyola getirmiştir.⁷¹ İlerleyen zamanlarda da gün aşırı Ebû Eyyûb'un evine Hz. Peygamber için yemek getirmiştir.⁷²

Mescid-i Nebevî'nin inşa edilmesi planlanan arsanın sahibi yetim kardeşler burayı mescid için bağışlamak istemişlerse de Hz. Peygamber kabul etmemiş ve on dinar bedel ödeyerek arsayı satın almış veya bedelini Hz. Ebû Bekir ödemiştir.⁷³ Beyhakî ve İbn Kesîr ise Hz. Peygamber'in arsayı yetimlerden satın aldığına dair bir rivayetin yanında Musa b. Ukbe'ye dayandırarak Es'ad b. Zürâre'nin zaten himayesinde olan bu yetim çocuklara Benî Beyâda mıntikasındaki kendi

⁶⁷ İbn Sa'd, *eş-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/111.

⁶⁸ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/477-478; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/432-434.

⁶⁹ Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, 1/194-195.

⁷⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-esrâf*, 1/267; Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, 1/203.

⁷¹ Belâzürî'nin Vakıdî üzerinden Hz. Aişe'ye dayandırdığı rivayete göre; Hz. Peygamber kendi odalarına taşınmaya kadar bu yatakta yatmış, sonra onu Hz. Aişe'ye vermiş, ölünceye kadar kullanmış, vefat ettiğinde cenazesi bu yatağın üzerine konmuş ve cenaze namazı bu şekilde kılınmıştır. Daha sonra Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve başkalarının cenazeleri de teberrükten bu yatak üzerine konulmuştur, Belâzürî, *Ensâbü'l-esrâf*, 1/525.

⁷² Hz. Peygamber'in, Es'ad'ın tabağının geleceğini tahmin ettiği gün "Es'ad'ın tabağı geldi mi?" diye sorduğu, geldiyse "Onu getiriniz" dediği rivayet edilmiştir, Belâzürî, *Ensâbü'l-esrâf*, 1/267.

⁷³ İbn Sa'd, *eş-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/205.

hurmaliğini verip yerine arsayı mescid için bağışladığını aktarmışlardır.⁷⁴ Semhûdî de arsa sahiplerinin velayeti ve arsanın ücreti hususunda bir kısmını zikrettiğimiz muhtelif görüşleri uzun uzadıya anlattıktan sonra kanaatini şöyle özetlemiştir; “Hz. Peygamber arsayı satın almak istediğinde Neccâroğullarının ileri gelenleri hibe etmek istemişler, Hz. Peygamber de arsanın gerçek sahiplerinin yetimler olduğunu öğrenince ücretini velilerine ödeyerek veya Hz. Ebû Bekir'e ödeterek arsayı satın almıştır.”⁷⁵

2.5. Hastalığı ve Vefatı

Es'ad b. Zürâre hicretten birkaç ay sonra “zebha” veya “şevke” denilen bir boğaz hastalığına yakalanmıştır.⁷⁶ Kaynaklarda mescid arsasının tahsisinden sonra hastalandığına ve ölümüne dair muhtelif bilgiler mevcuttur. Es'ad daha Mescid-i Nebevî'nin inşası tamamlanmadan vefat ettiğine göre mescid inşasının başladığı günlerde hastalanmış ve son birkaç ayını hastalıkla geçirmiştir. Hz. Peygamber, hastalığın o gün için başka bir tedavisi olmadığından son çare olarak iki defa Es'ad'ın boğazını dağlamıştır.⁷⁷ Hatta “Bundan dolayı içimde bir sıkıntı (pişmanlık) kalsın istemiyorum” demiştir.⁷⁸ Yine de iyileşemeyen Es'ad b. Zürâre H 1. yılın Şevvalinde, M 623 yılının baharında vefat etmiştir.⁷⁹ Es'ad'ın hastalığı sırasında Yahudilerin, “Muhammed peygamberse arkadaşını iyileştirse ya!” demeleri üzerine Hz. Peygamber: “Ben ne o ne de kendim için bir şeye mâlik değilim, beni Ebû Ümâme'den dolayı kınamayın” şeklinde açıklama yapma ihtiyacı duymuştur.⁸⁰ Hz. Peygamber, Es'ad'ın vefatına çok üzülmüş,⁸¹ cenazesini bizzat yıkamış, biri hırka olmak üzere üç elbiseyle kefenlemiş, cenaze namazını kıldırmış, cenazenin önünden yürüyerek Bakî kabristanına defnetmiştir.⁸² İbn Şebbe üzerine namaz kılınan ilk cenazenin Es'ad b. Zürâre olduğunu bildirmektedir.⁸³ Ensar'a göre Bakî Kabristanına ilk defnedilen kişi Es'ad b. Zürâre iken muhacirlere göre ise Osman b. Maz'un'dur.⁸⁴ Es'ad b. Zürâre ve Osman b. Maz'un'un kabirleri Bakî'de Hz. Peygamber'in bizzat er-Ravhâ diye adlandırdığı ve oğlu İbrahim'i de defnettiği orta kısımdadır.⁸⁵ İngiliz Oryantalist William Muir, Es'ad'ın hastalığını ve vefatını anlattıktan sonra

⁷⁴ Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Alî el-Beyhâkî, *Delâilü'n-nübüvve*, thk. Abdülmü'tî Ka'acî (Kahire: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1408/1988), 2/238; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/531-532. Benî Beyâda yurdu Mescid-i Nebevî'nin inşa edildiği Benî Neccâr mahallesi ile ilk Cuma namazının kılındığı Benî Sâlim Mahallesi arasındaki Buthân Vadisi'ndedir, bk. Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, 1/252.

⁷⁵ Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, 1/250. Arsa ücreti konusunda Kastallânî de kısaca aynı görüşü aktarmıştır, bk. Ebû Bekr Kutbüddîn Muhammed b. Ahmed b. Alî el-Kastallânî, *el-Mevâhibü'l-ledünniyye bi'l-minahî'l-Muhammediyye*, thk. Salih Ahmed eş-Şâmî (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1425/2004) 1/316.

⁷⁶ Günümüzde gırtlak kanseri denilen hastalık olabilir.

⁷⁷ İbn Sa'd, *eş-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/563; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1/304.

⁷⁸ İbn Sa'd, *eş-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/365-371; M. Yaşar Kandemir, “Osman b. Maz'un”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/470.

⁷⁹ İbn Sa'd, *eş-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/565; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/243; İbn Hacer, *el-İşâbe*, 1/208; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1/300. Semhûdî'ye göre Ensar'dan Berâ b. Ma'rûr, Hz. Peygamber Medine'ye gelmeden ölmüştür. Hicretten sonra Ensar'dan ilk vefat eden ise Hz. Peygamber'in hicret esnasında Kubâ Köyünde evinde misafir kaldığı Külsüm b. Hedm'dir, köyüne gömülmüştür. Bakî kabristanına muhacirlerden ilk Osman b. Maz'un, Ensardan ise Es'ad b. Zürâre defnedilmiştir ama hangisinin önce olduğu belirsizdir, bk. Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, 1/209-210. Fakat İbn Sa'd Osman b. Maz'un'u Bedir'e katılanlar arasında saymaktadır. Bu rivayet esas alınırsa Es'ad, Osman'dan önce ölmüştür. İbn Sa'd, *eş-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/365-371; M. Yaşar Kandemir, “Osman b. Maz'un”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/470.

⁸⁰ İbn Sa'd, *eş-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/564; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1/301.

⁸¹ Halebî, *es-Siretu'l-Halebiyye*, 2/290.

⁸² İbn Sa'd, *eş-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/565; İbn Şebbe, *Kitâbü Târîhi'l-Medîne*, 1/96.

⁸³ Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî, *Kitâbü Târîhi'l-Medîneti'l-Münevvere*, thk. Fehim Muhammed Şeltût (Cidde: 1399/1979), 1/96.

⁸⁴ İbn Sa'd, *eş-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/565; İbn Hacer, *el-İşâbe*, 1/208; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1/300; Halebî, *es-Siretu'l-Halebiyye*, 1/308.

⁸⁵ Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, 3/83,89.

konuyu “Es'ad, Baki' mezarlığına defnedilen öncü kahramanlardan oluşan meşhur takımın ilkiydi” cümlesiyle bitirmiştir.⁸⁶

Es'ad b. Zürâre hastalığında üç kızını (Kebşe, Habîbe ve Fürey'a) Hz. Peygamber'e vasiyet etmiş, Resûl-i Ekrem de onlarla ilgilenmiştir. Babalarının vasiyetiyle onlara inci ve altın süslemeli gerdanlık takmıştır.⁸⁷ Habîbe'yi, Sehl b. Huneyf'le evlendirmiş ve bu izdivaçtan daha Hz. Peygamber hayattayken dünyaya gelen çocuğa Ebû Ümâme Es'ad b. Sehl şeklinde merhum dedesinin adı ve künyesi verilmiştir.⁸⁸

Değerlendirme ve Sonuç

Hz. Peygamber hac-umre, ticaret veya hilf için Mekke ve civarına gelen birçok kabile temsilcisi, heyet veya müstakil kişilerle görüşmüş, onlara Kur'an okuyup kendilerini İslam'a davet etmiş ve icabında himaye talebinde bulunmuştur. Bu gayretleri bazı münferit ihtidalarla vesile olmakla beraber Medineli bir heyet hariç kimseden topluca olumlu veya net bir cevap alamamıştır.

Mekke'ye hilf için gelen gruplardan birisi de Medineli Evs Kabilesidir. Onlar Buâs'tan önceki savaşları kaybettikleri düşmanları Hazrec'e karşı ellerini güçlendirmek için Kureysîlerle hilf arayışına girmişlerdir. İçlerinden ferdî olarak Hz. Peygamber'in sözlerine ilgi duyanlar veya inananlar olsa da nihâî bir sonuç alınamamıştır. İlginçtir ki bunlardan bazıları Hz. Peygamber'le bir daha görüşmeden bir yıl içinde ölmüşlerdir. Kaynaklarda bu durumda olan farklı isimler zikredilse de bunlar aynı olayın değişik aktarımları olarak değerlendirilebilir. Hazrecilerle ilgili rivayetler ise Buâs sonrasına denk gelmektedir. Birbirleri aleyhine Kureysî'le müttefik olmak isteyen Evs ve Hazreciler buna muvaffak olamamışlar ama bu arayışları neticede İslam'la tanışmalarına vesile olmuştur.

Buâs Savaşı öncesi ve sonrasında Medinelilerin İslam'a ve Hz. Peygamber'e yaklaşımlarında etkili olmuştur. Nitekim Hz. Aişe'nin “Buâs Allah'ın Peygamberi için hazırladığı bir gündü”⁸⁹ demesi bu sebeple olsa gerektir. Zira bu savaşta iki kabilenin de yaşlı liderlerinin ölmesi ve siyasi otoritenin Sa'd b. Muâz, Üseyd b. Hudayr ve Sa'd b. Ubâde gibi mutedil gençlere kalmış olması ilerleyen dönemde Medine'de İslam'ın benimsenmesi adına bir avantaj olmuştur. Çünkü hilf için gelen heyet rivayetlerinde dikkati çeken bir husus da içlerinden bazı gençlerin Hz. Peygamber'e içi ısınmışken baskın karakterli yaşlı kişilerin bunlara engel olmalarıdır. İki kardeşten çoğalan Evs ve Hazrec kabileleri arasında 120 yıldır devam eden savaş ve gerilim süreci tarafları yormuş ve yıpratmış böylece âdil ve birleştirici bir ara bulucu ihtiyacı ortaya çıkmıştır.⁹⁰ Bu süreçte en önemli kırılma noktası aralarında Es'ad b. Zürâre'nin de olduğu Hazreci altı kişinin topluca Müslüman olmalarıdır. Muhtelif rivayetlerin birbiriyle en çok örtüştüğü hadise de budur. Bu altı kişiden Es'ad b. Zürâre ve Avf b. Hâris el-Afrâ'nın Hazrec'in Hz. Peygamber'in dede tarafından dayıları olan Benî Neccâr kolundan olmaları dikkat çekicidir. Neccâr oğullarıyla Hâşimoğulları farklı şehirlerde yaşasalar da aralarındaki irtibatın kopuk olmadığı bilinmektedir. Medineli seksen kişilik bir süvari birliğinin amcası Nevfel b. Abdümenaf'a karşı Abdülmuttalib'in yardımına

⁸⁶ William Muir, *The Life of Mahomet* (London: Simth Elder and Co, 1861), 3/60.

⁸⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/564; İbn Hacer, *el-İşâbe*, 1/209; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1/303.

⁸⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-eshraf*, 1/243; Ünal, “Es'ad b. Zürâre”, 11/352.

⁸⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Muhammed b. Nâsir (yy.: Dâru Davkî'n-Necât, 1422/2001), “Menâkıbü'l-enşâr”, 27 (No. 3846)

⁹⁰ Âl-i İmran 3/103. “*Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'an'a) sınıksız sarılın. Parçalanıp bölünmeyin. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşmanlar idiniz de O, kalplerinizi birleştirmişti. İşte onun bu nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz. Yine siz, bir ateş çukurunun tam kenarında idiniz de O sizi oradan kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle apaçık bildiriyor ki doğru yola eresiniz.*” Bu ayet Evs ve Hazreciler hakkında nazil olmuştur, bk, H. Tahsin Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl* (Konya: Yeni Kitap Basımevi, 1966), 2/120.

gelmesi, Hz. Peygamber'in babası Abdullah vefat ettiğinde Neccâroğulları'nın arazisine defnedilmesi, Hz. Muhammed henüz çocukken annesiyle buraya gelip bir müddet kalması, Hz. Peygamber'in amcası Abbas'ın ticarî amaçla sık sık Medine'ye gidip onlarla görüşmesi ilişkilerin sıcak ve dostane olduğunun göstergeleridir.⁹¹

Rivayetlerdeki Hz. Peygamber'in Medinelilere "Yahudilerin dostları mısınız?" diye sorması muhtemelen muhataplarının müstakbel peygamber fikrine aşına olup olmadıklarını öğrenmek amacıylaadır.

Es'ad b. Zürâre ismi Medinelilerin Hz. Peygamber'le tanışmalarıyla ilgili altı kişilik ilk Hazrecli grup arasında geçmektedir. Birinci ve İkinci Akabe Biatları'na katıldığı ise kaynakların ittifak ettiği bir husustur. O Medine için hem öncülerden hem de istikrarlı, gayretli ve sorumluluk bilincine sahip bir karakterdir. Genç yaşına ve Hazrec içerisinde ileride münafıkların başı olacak Abdullah b. Übey b. Selûl gibi kurnaz kişilerin olmasına rağmen inisiyatif olarak sürece büyük katkı sağlamıştır. Yaşlıların muteber sayıldığı bir toplumda, içlerinde lider kadrolardan isimlerin bulunduğu İkinci Akabe'de yirmili yaşlarında ve grubun ikinci en genci olmasına rağmen Hz. Peygamber'in onu baş nakîb seçmesi bu sebeple olsa gerektir.

Hz. Peygamber Medine'ye hicretinin ilk günlerinde şahsî hizmeti bağlamında en büyük yardımcısı yine Esa'd olmuştur. Arsa sahibi yetimlerin hâmisî olarak Mescid-i Nebevî'nin arsa tahsisinde de Es'ad'ın katkısı olduğu muhakkaktır. Rivayetlerin bazıları ihtilafli olmakla birlikte Es'ad b. Zürare, Akabe'de ilk biat edenlerden, Medine'ye İslam'ı ilk getiren(lerden), ilk Cuma namazını kıldıran, Medine'de Ensar'dan ilk vefat eden, cenazesini Hz. Peygamber'in bizzat teşhiz ve tekfin ettiği, üzerine ilk cenaze namazı kılınan ve Bakî' kabristanına ilk defnettiği sahabîdir. Dinî ve sosyal hareketlerde öncü, dinamik, kararlı ve lider karakterli bir şahsiyettir.

Es'ad'ın hastalığı hakkında Yahudilerin söyledikleri sözler Hz. Peygamber'e kusur bulmaya çalışmak olduğu kadar, Es'ad'ın şahsında tüm Medineli Müslümanlara da örtülü bir şekilde "Kime güvendiğinize dikkat edin" mesajı da içermektedir. Nitekim Es'ad'ın vefatından yıllar sonra H 9. yılda münafıkların başı Abdullah b. Übey b. Selûl hastalanınca Hz. Peygamber onu ziyaret etmiş ve "Seni Yahudilerin sevgisinden menetmiştim" deyince İbn Selûl, "Es'ad b. Zürâre onlara buğz etti de eline ne geçti?" şeklinde karşılık vermiştir.⁹² Sadece bu cümle bile aslında Es'ad'ın Medine'de kimlerle ve nasıl bir zihniyetle mücadele etmek zorunda kaldığı hususunda ipuçları vermektedir.

Her ne kadar Medine'nin İslamlaşması denilince akıllara ilk olarak Mus'ab b. Umeyr'in Birinci ve İkinci Akabe Biatları arasındaki faaliyetleri gelse de arka planda şehrin sosyo-politik yapısına hâkim olan genç Es'ad'ın bu uğurda verdiği üç senelik emek unutulmamalıdır. Onun Mus'ab'a yaptığı ev sahipliği, ileri görüşlülüğü ve rehberliği Medine'de gerçekleşen ihtidalar bağlamında hızlı ilerlemenin itici gücü olmuştur.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

⁹¹ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 1/151; İbrahim Sarıçam, "Neccâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/480-481.

⁹² Beyhaqî, *Delâilü'n-nübüvve*, 5/285; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 5/118.

Finansman/Funding: Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul ederler/The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Çıkar Çatışması/Competing Interests: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler / The authors declare that have no competing interests.

Kaynakça

- Acar, Cafer. "Siyer Kaynaklarına Göre Akabe Görüşmeleri". *Turkish Studies* 12/10 (2017), 1-20.
- Algül, Hüseyin. "Akabe Hadisesi: Hicret ve Getirdikleri". *Diyanet Dergisi Hicret Özel Sayısı* (1981), 31-83.
- Algül, Hüseyin. "Evs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11/541-542. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Altundere, Mehmet. *Hz. Muhammed'in Akabe Bey'atları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1989.
- Apak, Âdem. *Siyer-i Nebî*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2. Basım, 2018.
- Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Ensâbü'l-eşraf*. thk. Süheyl Zükkâr ve Riyâd ez-Ziriklî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Alî. *Delâilü'n-nübüvve*. thk. Abdülmü'tî Ka'acî. 7 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1408/1988.
- Buğârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *Sahîhu'l-Buğârî*. thk. Muhammed b. Nâsır. 9 Cilt. b.y.: Dâru Davkî'n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.
- Çubukçu, Asri. "Avf b. Afrâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4/115. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Çubukçu, Asri. "Buâs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6/340. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Demircan, Adnan. *Siyer*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2016.
- Efendioğlu, Mehmet. "Mücezzer b. Ziyâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/449. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Emiroğlu, H. Tahsin. *Esbâb-ı Nüzûl*. 13 Cilt. Konya: Yeni Kitap Basımevi, 1966.
- Eyüp Sabri Paşa. *Mir'atü'l-Haremeyn: Mir'at-ı Mekke*. Haz. Ömer Faruk Can - F. Zehra Can. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018.
- Ḥalebî, Ebû'l-Ferec Nûrüddîn Alî b. Burhâniddîn İbrâhîm b. Ahmed. *es-Sîretü'l-Ḥalebiyye fî sîreti'l-emîni'l-me'mûn*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1400/1980.
- Ḥamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Bağdâdî er-Rûmî. *Mu'cemü'l-büldân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1416/1995.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. 2 Cilt. İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1993.
- Hatiboğlu, İbrahim. "Muâz b. Hâris". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/338. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

- İbn 'Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî. *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-aşhâb*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1412/1992.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-'Askalânî. *el-İşâbe fî temyîzi's-şahâbe*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1412/1992.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Ĥimyerî el-Me'âfirî. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sekâ, İbrahim el-Ebyarî ve Abdulhafiz eş-Şelebî. 2 Cilt. Mısır: Şeriketü Mektebe ve Matbaatü Mustafa, 1375/1955.
- İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muṭṭalibî el-Kureşî el-Medenî. *Kitâbü's-siyer ve'l-megâzî*. thk. Süheyl Zükkâr. Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1398/1978.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî. 21 Cilt. Mısır: Dâru Hicr, 1418/1997.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *eṭ-Ṭabaḳâtü'l-kübrâ*. thk. Ali Muhammed Ömer. 11 cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1421/2001.
- İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî. *Kitâbu Târîhi'l-Medîneti'l-Münevvere*. thk. Fehim Muhammed Şeltût. 4 Cilt. Cidde: 1399/1979.
- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Ĥasen 'İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-şahâbe*. thk. Ali Muhammed Muavviz, Âdil Ahmed. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Ĥasen 'İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Kâmil fî't-târîh*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmurî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabiyyi, 1417/1997.
- Kandemir, M. Yaşar. "Câbir b. Abdullah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6/530-532. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Kandemir, M. Yaşar. "Ka'b b. Mâlik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24/4-6. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Kandemir, M. Yaşar. "Osman b. Maz'ûn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33/470-471. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Karaman, Hayrettin. "Cuma". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 8/85-89. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Ḳastallânî, Ebû Bekr Ḳutbüddîn Muhammed b. Ahmed b. Alî. *el-Mevâhibü'l-ledünniyye bi'l-minaḫi'l-Muḥammediyye*. thk. Salih Ahmed eş-Şâmî. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslamî, 1425/2004.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş -Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.
- Kelbî, Ebû'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kelbî el-Kûfî. *Nesebü Me'ad ve'l-Yemeni'l-kebir*. thk. Nâcî Hasan. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb 1408/1988.
- Muir, William. *The Life of Mahomet*. 4 Cilt. London: Simth Elder and Co, 1861
- Önkal, Ahmet. "Akabe Biatları". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2/211. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

- Önkal, Ahmet. "Hazrec". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11/143-144. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Sarıçam, İbrahim. "Neccâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/480-481. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Semhûdî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Abdillâh b. Ahmed b. Alî el-Hasenî. *Vefâü'l-vefâ bi aḥbâri dâri'l-Muştafâ*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1988.
- Süheylî, Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî. *er-Ravzü'l-ünüf fî şerhi's-Sîreti'n-nebeviyye li'bni Hişâm*. thk. Abdurrahman el-Vekîl. 5 Cilt. Kâhire: Mektebetü İbni Teymiyye, 1410/1990.
- Uluişik, Hatice. "The Treaty of Aqabah, the Messenger of the Hijrah". *Siyer Araştırmaları Dergisi*, 11 (2022), 55-70.
- Ünal, İsmail Hakkı. "Es'ad b. Zürâre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11/352. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Eslemî el-Medenî. *Kitâbü'l-Megâzî*. thk. Marsden Cons. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-A'lemî, 1409/1989.
- Zehabî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşķî. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnâvût Riyasetinde Komisyon. 25 Cilt. Dımaşķ: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985.
- Zehabî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşķî. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîri ve'l-a'lâm*. thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmurî. 52 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabiyyi, 1413/1993.